

Godelieve Laureys

THEMA LEXICOGRAFIE

De "*Skandinavistendagen van het Nederlandse taalgebied*" kunnen reeds bogen op een lange traditie. De eerste Skandinavistendagen werden in Groningen gehouden in 1979. Sindsdien wordt er jaarlijks een bijeenkomst ingericht volgens een beurtrol aan de Scandinavische Instituten van de universiteiten van Amsterdam, Groningen en Gent.

We streven ernaar het programma van de Skandinavistendagen te integreren in het reguliere studieprogramma of te laten aansluiten bij een onderwijs- of onderzoeksproject van het organiserende instituut. De keuze van het thema "Lexicografie" houdt dan ook verband met het Zweeds-Nederlandse woordenboekproject, dat op dit ogenblik bij het Scandinavisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen wordt uitgevoerd.

Ik zei daarnet dat de Skandinavistendagen voor het eerst werden ingericht in 1979. Aan ons viel dus de eer te beurt dit jaar de 13de bijeenkomst te organiseren. Het organisatiecomité, dat bestond uit Hans de Groot (hoofdreacteur van het Zweeds-Nederlandse woordenboekproject), Lena Kjellström (Zweedse lector), Henning Wærp (Noorse lector), René Nijhuis & Helene Meijer en mijzelf, was niet zeer bijgelovig en we vatten de voorbereidingen met goede moed aan. We werden echter geconfronteerd met zoveel moeilijkheden en tegenslagen, dat vandaag niemand van ons nog bereid is om zijn medewerking te verlenen aan een 13de evenement !

Alles begon goed toen Hans de Groot en ik erin slaagden tijdens een conferentie over lexicografie in Oslo in mei 1991 de belangrijkste sprekers daar uit te nodigen voor onze Skandinavistendagen.

De hele onderneming dreigde echter te mislukken, toen de financiering van de sprekers in het kader van de culturele verdragen in het gedrang kwam. Pas eind februari, enkele weken voor de conferentie zou plaats vinden, kwam er duidelijkheid en kon het comité opgelucht adem halen. Onze dank gaat vandaag uit naar de Ambassades van Zweden, Noorwegen en Denemarken , die door hun bereidwillige hulp en vastberaden optreden erin slaagden de impasse te doorbreken.

Bij wijze van inleiding wil ik het thema "Lexicografie" wat nader belichten.

Dagelijks gebruiken we allemaal wel een of ander woordenboek, zonder daar verder bij stil te staan. Een woordenboek is een vrij vanzelfsprekend instrument voor taaldocenten en -studenten. De basisidee van alle soorten woordenboeken is de woordenschat van een bepaalde taal systematisch te inventariseren. Er bestaan vele verschillende types woordenboeken: ééntalige verklarende woordenboeken; synoniemwoordenboeken; vertaalwoordenboeken, waar de woordenschat van twee (of meer) talen wordt geconfronteerd; één- of meertalige vakwoordenboeken, die de woordenschat van een bepaald vakgebied bevatten, bijvoorbeeld technische, juridische of medische woordenboeken; woordenboeken die betrekking hebben op het taalgebruik van een bepaald deel van de taalgemeenschap, zoals dialectwoordenboeken en slangwoordenboeken. Een heel bijzondere soort woordenboeken zijn ook nog de frequentiewoordenboeken, waarin de woordenschat wordt gerangschikt volgens zijn gebruiksfrequentie. Tenslotte wil ik nog de valentie - en constructiewoordenboeken vermelden, waarin grammatische collocaties en vaste verbindingen worden opgenomen. Het ligt niet in mijn bedoeling hier een volledige opsomming te geven van alle woordenboektypes. Ik heb met het bovenstaande uitsluitend de verscheidenheid van het verschijnsel woordenboek willen illustreren.

De eerste aanzetten tot lexicografie vinden we in de glossen op oude handschriften. Moeilijke woorden worden verduidelijkt of vertaald tussen de regels of op de kant van een handschrift. Deze verspreide aantekeningen bij een tekst werden later verzameld in een glossarium, een lijst van glossen in alfabetische volgorde. De glossaria kan men beschouwen als de voorlopers van woordenboeken.

Lexicografie of toegepaste lexicologie heeft raakvlakken met vrijwel alle takken van de taalwetenschap. Er wordt ook steeds meer belang gehecht aan de theoretische verankering van lexicografisch werk en door de informatisering zijn de methodische eisen aangescherpt.

In de eerste plaats sluit de lexicografie aan bij de semantiek. de woordenschat van een taal weerspiegelt de lexikalisering van cognitieve begrippen en daardoor ook het wereldbeeld van de betrokken taalgemeenschap. Niet in het minst door de introductie van informatietechnologie bij het lexicografische werk gaat er steeds meer aandacht uit naar de interpretatie van

begripshiërarchieën in een bepaalde taal en naar de ontwikkeling van semantische databases. De belangrijkste doelstelling van lexicografische projecten is thans het opzetten van geïnformatiseerde lexicale databases. Met enige overdrijving kan worden gesteld, dat de aanmaak van een materieel woordenboek een neveneffect of een bijproduct is.

Zowel *Erik Norling Christensen* als *Åke Viberg* besteden in hun lezing aandacht aan de verhouding tussen linguïstische en cognitieve hiërarchieën.

Morfologie speelt een belangrijke rol bij de annotatie van de lemmata en bij de afbakening van de sublemmata. Fonetiek komt om de hoek kijken, als een woordenboek informatie bevat over de uitspraak.

Het grensgebied tussen morfologie en syntaxis komt duidelijk te voorschijn bij de behandeling van grammatische collocaties en vaste verbindingen. De bouwstenen van een taal bestaan niet alleen uit woorden, maar ook uit woordmodules. Hiermee worden recurrente woordcombinaties bedoeld, die als kant en klare eenheden bij de taalproductie fungeren. Hun betekenis is veelal gelexikaliseerd en kan dus niet op eenvoudige wijze uit de samenstellende delen afgeleid worden. De vorming van deze zogenaamde lexikale blokken is een centrale vraagstelling in de lexicologie, die verband houdt met de vraag naar de taakverdeling tussen de grammatische component en het lexicon in het taalsysteem. Voor de lexicograaf heeft deze vraag echter ook implicaties op het praktische vlak bij de keuze van relevante voorbeeldzinnen.

In een breder perspectief vertoont de lexicografie ook raakvlakken met taalnormering. Woordenboeken kunnen een belangrijk instrument zijn bij de canonisering van talig materiaal. *De Nederlandse Woordenlijst*, *Svenska Akademiens ordlista* of het Deense *Retskrivningsordbog* hebben alle de status van een standaard voor spelling. *De Dikke Van Dale* wordt dikwijls gebruikt als referentiepunt om een bepaald woord of een bepaalde uitdrukking goed te keuren of af te wijzen. Sommige woordenboeken zijn normatief op een expliciete en programmatische wijze, meestal omdat ze een bepaald taalbeleid dienen te ondersteunen. Andere woordenboeken zijn latent normatief, d.w.z. de selectie van het behandeld taalmetaal wordt gestuurd door een onderliggend normensysteem, waarnaar echter niet expliciet wordt verwezen. Tenslotte zijn er woordenboeken die uitdrukkelijk beogen descriptief te zijn en die het concrete taalgebruik in kaart willen brengen.

Ten aanzien van woordenboeken zijn er twee extreme zienswijzen mo-

gelijk: men kan een woordenboek beschouwen als een statisch gegeven, een schrijn waarin de geautoriseerde woordenschat ligt opgeborgen, ofwel als een dynamisch instrument dat het zoeklicht richt op nieuwe woorden, die hun weg in het taalgebruik nog moeten vinden of naar speciale woorden, die slechts door een gedeelte van de taalgebruikers in een gemeenschap worden gebruikt.

Woordenboek zijn uiteraard ook nuttig bij het aanleren van vreemde talen. In dit opzicht is het van belang een onderscheid te maken tussen actieve en passieve woordenboeken. Actieve woordenboeken zijn gericht op gebruikers die teksten moeten produceren in de vreemde taal, terwijl passieve woordenboeken ondersteuning moeten bieden bij het decoderen van teksten in de vreemde taal. In de lezing van *Martin Gellerstam* komt dit onderscheid ruim aan de orde.

Lexicografie omvat zoveel probleemstellingen en bestrijkt zoveel kennisgebieden, dat het ook als een zelfstandige discipline kan worden beschouwd. *Dag Gundersen* zal ons inlichten over de ervaringen met het vak "Lexicografie", zoals het aan de Universiteit van Oslo wordt gedoceerd.

Tenslotte wil ik in het kort het Zweeds-Nederlandse woordenboekproject presenteren. Het project, dat startte in het najaar van 1990, zal resulteren in een Zweeds-Nederlands/Nederlands-Zweeds woordenboek en een contrastieve, lexikale database. Het woordenboek zal in twee delen worden uitgegeven. Elk deel omvat 45000 trefwoorden en beslaat ca. 750 pagina's. Bij elk trefwoord worden grammatische gegevens opgenomen (woordsoort, verbuiging, uitspraak en stijlwaarde). Bij vele lemmata worden naast de vertaalequivalenten ook voorbeeldzinnen, vaste uitdrukkingen en grammatische collocaties opgenomen. Het woordenboek behandelt in eerste instantie de algemene woordenschat en daarnaast ook belangrijke vaktermen.

Het woordenboek is geconcipieerd als een bidirectioneel tweetalig instrument. Dit houdt in dat het Zweeds-Nederlandse deel telijktijd moet fungeren als een actief woordenboek voor Zweedstalige gebruikers bij het produceren van Nederlandse (mondelijke of schriftelijke) teksten én als passief woordenboek bij het decoderen van Zweedse teksten. Het Nederlands-Zweedse deel moet dezelfde functies, maar omgekeerd, kunnen vervullen ten aanzien van beide taalgemeenschappen. Daarom is het soms ook nodig gebleken bepaalde informatie tweemaal op te nemen, zodat die gemakkelijk

toegankelijk is zowel bij het produceren van teksten in de macrodoeltaal als bij het decoderen van teksten gesteld in de macrodoeltaal. Door deze dubbele opzet wordt het woordenboek een instrument, dat door beide doelgroepen, Zweedstaligen en Nederlandstaligen, op een flexibele wijze kan worden gebruikt.

Het woordenboek zal uitgegeven worden door Van Dale lexicografie in Nederland en België en door Norstedts Förlag in Zweden. De twee delen zullen tegelijkertijd uitkomen tegen 1995. Het woordenboek wordt uitgewerkt op basis van twee geïnformatiseerde onderleggers, die door beide respectieve uitgeverijen werden geleverd.

Met het oog op het project werd een geavanceerd redigeringsprogramma uitgewerkt, EDI genaamd. EDI is een geïntegreerd UNIXprogramma, dat de logische structuur van het lemma bewaakt. Inbreuken tegen de vormeisen van het woordenboek of inconsequenties in de interne structuur van een lemma worden hierdoor uitgesloten.

Het woordenboek en de lexikale database kunnen systematisch ingeschakeld worden bij het uitwerken van spin off-projecten, zoals het opstellen van terminologische lijsten, idiomelijsten en onderwijspakketten voor het leren van situationele varianten van resp. het Zweeds en het Nederlands.

De contrastieve, lexikale database zal van groot belang zijn voor het toekomstig onderzoek inzake contrastieve lexicologie, morfologie en het gebruik van metaforen. Contrastieve semantiek en lexicologie is een expansief onderzoeksgebied, dat een groeiende belangstelling kent. Een bijkomend interessant aspect in dit verband is het feit dat Nederlands en Zweeds nauw verwante talen zijn, die niettegenstaande dit feit nog maar zelden met elkaar zijn geconfronteerd en die slechts occasioneel zijn onderzocht vanuit een taalvergelijkend of contrastief gezichtspunt.

Godelieve Laureys

TEMA LEXIKOGRAFI

Ärade gäster, kära kolleger och studenter,
Jag hälsar Er alla hjärtligt välkomna till årets Skandinavistdag.

"*Skandinavistdagarna i det nederländska sprakområdet*" bygger numera på en lång tradition. Första gång avhölls Skandinavistdagarna år 1979 i Groningen. Sen dess har det varit ett årligen återkommande arrangemang, som de skandinaviska institutionerna vid universiteten i Amsterdam, Groningen och Gent (Belgien) turas om att organisera. Studenter och lärare från dessa institutioner samlas och deltar i en studiekonferens kring ett bestämt tema.

I möjligaste mån försöker vi integrera Skandinavistdagarna i det reguljära studieprogrammet eller anknyta temamässigt till ett undervisnings- eller forskningsprojekt vid den organiserande institutionen. När vi således har valt "Lexikografi" som årets tema, så hänger detta självfallet ihop med det nederländsk-svensk/svensk-nederländska ordboksprojektet, som för närvarande utarbetas vid institutionen i Groningen.

Jag nämnde att Skandinavistdagarna ägde rum för första gången 1979. Det vill säga att vi i år fick äran att organisera det 13:e mötet i raden. Organisationskommittén, som bestod av Hans de Groot (huvudredaktör vid ordboksprojektet), Lena Kjellström (svensk lektor), Henning Wærp (norsk lektor), René Nijhuis & Helene Meijer (studenter) och undertecknad, var inte särskilt vidskeplig och startade därför sina förberedande aktiviteter vid gott mod och med glatt lynne. Idag hyser däremot hela organisationskommittén övertro, och ingen av oss vill troligen ställa upp mer, när ett 13:e möte skall ordnas.

Hans de Groot och jag gjorde en rivstart, då vi båda deltog i en konferens om lexikografi i Norden i Oslo maj 1991 och lyckades där headhunta de främsta föredragshållarna till vårt arrangemang. Efter denna lyckliga start drabbades vi emellertid av en rad olyckor och bekymmer och det var på håret att Skandinavistdagarna fick avlysas.

Den nederländska utbildningsministern beslöt nämligen i december utan varsel att ensidigt inställa de bilaterala kulturavtalen med västeuropeiska länder, utifrån tanken att de nya europeiska samarbetsorganen måste ta över ansvaret för det kulturella samarbetet. Detta innebar för oss ett dödläge, i och med att våra föredragshållare hittills alltid hade finansierats genom kulturavtalen.

Norge protesterade kraftigt och beslöt genast som motåtgärd att ensidigt uppfylla alla löften och betala alla utgifter för den norska föredragshållaren.

Svenska Ambassaden i Haag gjorde stora bemödanden för att förlänga överenskommelserna och ställde sig dessutom som garant, om Nederländerna inte fanns beredda att finansiera sin del av kulturbrevet.

Även den danska ambassaden hjälpte till, men befann sig i ett svårare läge, i och med att den danska utbildningsministern delar sin nederländska kollegas åsikter om det framtida kulturella samarbetet i Europa.

Först i slutet på februari såg det ut till att alla finansiella och organisatoriska problem hade lösts och organisationskommittén andades lättad ut och tog itu med de praktiska arrangemangen.

Aldrig mera en 13:e konferens!

Låt oss nu rikta blicken på innehållet i vår sammankomst och i all korthet belysa ämnet lexikografi.

Alla använder vi dagligen, kanske utan närmare eftertanke, ordböcker och lexikon av olika slag. För oss språkmänniskor är ordböcker självklara redskap. Grundtanken med alla slags ordböcker är att inventera ett språks ordförråd och att framställa det i en systematisk förteckning. Det finns många olika typer ordböcker: enspråkiga förklarande ordböcker; synonymordböcker; översättningslexikon, där ordförrådet i två (mestadels) eller fler språk konfronteras med varandra; specialordböcker, som avser vissa delar av ordförrådet och som kan vara en- eller flerspråkiga, t.ex. tekniska, juridiska, medicinska ordböcker m.fl.; dialektordböcker; förteckningar över nya ord eller låneord. En speciell typ utgör frekvensordböcker, som ordnar ordförrådet i ett språk efter dess funktionella belastning. En annan intressant variant är konstruktionsordböcker, där idiomatiska förbindelser eller grammatiska kollokationer upptas.

De första ansatserna till lexikografi hittar vi i glossorna till gamla handskrifter. Svåra eller märkvärdiga ord förklaras i marginalen. Dessa

randanmärkningar samlades så småningom i listor. Sådana ordförteckningar kallas glossarier och kan sägas utgöra de äldsta representanterna för ordböcker.

Lexikografi eller tillämpad lexikologi har beröringsytor med många grenar inom språkvetenskapen. På senare tid har man fäst alltmer vikt vid den teoretiska förankringen av lexikografiskt arbete och de metodiska kraven har också skärpts till följd av datoriseringen .

Först och främst anknyter lexikografi till semantiken. Ett språks ordförråd återspeglar lexikaliseringsen av det kognitiva systemet och därmed språkgruppens syn på verkligheten. Inte minst sedan introduktionen av informationsteknologi vid lexikografiskt arbete har alltmer vikt lagts på språklig behandling av begreppshierarkier och vid utvecklingen av semantiska databaser. Det viktigaste och mest långsiktiga arbetet har numera blivit framställningen av lexikaliska databaser. Med en viss överdrift kan sägas att framtagandet av själva ordboken närmast har blivit en sidoeffekt eller biprodukt.

Både *Erik Norling Christensen* och *Åke Viberg* kommer i sina föredrag att belysa sambandet mellan lingvistiska och kognitiva hierarkier.

Morfologi spelar en viktig roll vid annotationen av uppslagsord och i samband med sublemmatiseringsfrågor. Fonetik kommer in i bilden såvida en ordbok omfattar uppgifter om uttalet.

Gränsområdet mellan syntax och morfologi kommer till synes vid behandlingen av grammatiska kollokationer och fraseologiska uttryck. Ett språks byggstenar utgörs inte bara av enstaka ord utan också av ordmoduler. Med detta avses rekurrenta kombinationer av ord, som fungerar som färdiga enheter vid språkproduktionen. De har ofta en säregen, lexikaliserad betydelse, som inte mekaniskt kan härledas ur de konstituerande elementen. Bildningen av dessa s.k. lexikaliska block är en central fråga inom lexikologin, i och med att det berör gränsdragningen och arbetsdelningen mellan den grammatiska komponenten och lexikonet i språkssystemet. För lexikografen ter sig denna fråga dessutom som ett praktiskt problem vid urvalet av relevant exempelmaterial.

I ett bredare perspektiv har lexikografi beröring med språknormering. Ordböcker utgör ett viktigt led i kanoniseringen av språkligt material. Svenska Akademiens ordlista eller den danska Retskrivningsordbog t.ex. har status som normgivande förteckningar ifråga om stavning. Van Dales "Groot

Woordenboek der Nederlandse taal" anses vara det nederländska språkets bibel. Det hänvisas ofta till förekomster i sådana ordböcker, för att godkänna eller avvisa ett visst ord eller uttryck. Vissa ordböcker är preskriptiva på ett programmatiskt sätt, t. ex. för att de har kommit till stånd i normativt syfte. Andra är latent normativa, dvs. urvalet har styrts av vissa underliggande normsystem, utan att det sägs explicit. Det finns också ordböcker, som uttryckligen avser att vara deskriptiva, dvs att kartlägga det konkreta språkbruket.

Det finns med andra ord två extrema synsätt: man kan betrakta en ordbok som en statisk beskrivning, ett skåp med en gyllene nyckel, där ett språks väletablerade ordförråd förvaras eller som ett dynamiskt instrument, som riktar sökarljuset på nya ord, som är på väg in i språket eller på specialord, som enbart används av vissa grupper av språkbrukare.

Ordböcker kommer också till användning vid inlärnin g av ett främmande språk. Ordböcker är inlärnin gsredskap. I detta avseende är det viktigt att skilja mellan aktiva och passiva ordböcker, beroende på om de skall användas vid produktion av muntliga eller skriftliga texter på målspråket eller vid förståelse, dekoderin g av texter på målspråket. Vi kommer att höra mera om detta i *Martin Gellerstams* anförande.

Lexikografi rymmer så många problemställningar och kunskapsomraden, att det också kan betraktas som ett självständigt undervisnings- och forskningsämne. Om erfarenheter med lexikografi som ämne vid Oslo Universitet kommer *Dag Gundersen* att berätta.

Kanske kommer inte alla aspekter att dras fram under konferensens lopp, men att döma av föredragen kommer vi att lära oss mycket om lexikografins mångfacetterade verklighet.

Avslutningsvis vill jag i all korthet presentera vårt eget lexikografiska projekt, som har pågått sedan hösten 1990.

Projektet skall resultera i en nederländsk-svensk/svensk-nederländsk ordbok och en kontrastiv lexikalisk databas. Ordboken kommer att bestå av två delar, en svensk-nederländsk och en nederländsk-svensk. Varje del skall omfatta 750 sidor och 45.000 uppslagsord. Utöver översättningsekvivalenter uppförs vid varje uppslagsord uppgifter rörande klasstillhörighet, böjning, uttal och användning. Dessutom föreses ett lemma oftast med exempelmeningar, fraseologiska uttryck samt grammatiska kollokationer.

Ordboken omfattar det allmänna ordförrådet och de viktigaste facktermerna. Med avseende på samhällsord ägnas särskild uppmärksamhet åt säregna finlandssvenska resp. flamländska varianter.

Ordboken är koncipierad som en bidirektionell tvåspråkig ordbok, dvs. den svensk-nederländska delen skall både fungera som en aktiv ordbok för svenskspråkiga användare och en passiv ordbok för nederländskspråkiga, medan den nederländsk-svenska delen skall fungera som en aktiv och en passiv ordbok med omvända förtecken. Därför är det ibland nödvändigt att uppta viss information två gånger, så att den finns lättillgänglig både vid produktion av texter på målspråket och vid dekodning av texter författade på målspråket. Den dubbla uppläggningsen av ordboken skall göra den till ett flexibelt redskap, som är lika användbart för båda målgrupperna och innebär därför en (nödvändig) ekonomisering.

Ordboken kommer att utges av Van Dale Lexikografie i Nederländerna och Belgien och av Norstedts Förlag i Sverige. Båda volymerna kommer att utges samtidigt och beräknas vara färdiga vid utgången av 1994. Ordboken utarbetas på grundval av två datoriserade underlag, som ställts till förfogande av de involverade förlagen. Det gäller det datamaterial, som ligger till grund för Norstedts Stora svensk-engelska ordbok resp. för Van Dales handordböcker nederländska-främmande språk. De båda delmaterialen har konverterats till ett enhetligt system, vilket inte bara ansenligt underlättat ordboksredigeringen utan också skapat grundvillkoren för framställningen av en kontrastiv svensk-nederländsk lexikalisk databas.

Inom ramen för projektet har ett avancerat redigeringsprogram, EDI utvecklats. EDI är ett integrerat UNIX-program som bevakar lemmans logiska struktur under själva redigeringsarbetet. Det underlättar inte bara det manuella arbetet utan ökar också kvalitetsnivån, i och med att fel som bryter mot systemets och ordbokens formkrav ommöjliggörs.

Ordboken kommer självfallet till direkt användning vid undervisningen i svenska i Nederländerna och Belgien (sammanlagt ca 300 universitetsstudenter) samt vid undervisningen i nederländska i Sverige och Finland. Den kommer även att uppfylla en funktion inom forskningen och näringslivet, såsom den kommer att användas bland turister och översättare. Inte minst i ljuset av Sveriges EG-ansökan och den ökade samfärdseln mellan Sverige och Beneluxländerna är det oerhört viktigt att vi förfogar över en omfattande ordbok, så att man slipper ta omvägen via engelska, tyska eller franska. På

grund av svenskans och nederländskans nära släktskap kan man med fog hävda att man med relativt liten investering av tid och arbete får tillgång till texter författade på det ena resp. andra språket, förutsatt man har en ordbok till sin disposition. Det finns för närvarande ingen större modern svensk-nederländsk ordbok tillgänglig på marknaden. Detta är en uppenbar lucka med tanke på den väletablerade lexikografiska traditionen och det rika utbudet av ordböcker i båda språkområdena. Tidigare ordböcker (Ström, 1908) och Boer-Den Hoed, 1956) är slutsålda sedan många år och dessutom föråldrade.

Ordboken och den lexikaliska databasen kan utnyttjas systematiskt, när det gäller utveckling av olika "spin off" projekt, såsom utarbetandet av en särskilda fackordlistor, idiomförteckningar och undervisningspaket för inläring av situationella varianter av svenskan resp. nederländskan.

Den kontrastiva databasen kommer att vara av stort värde för framtida forskning inom kontrastiv lexikologi, morfologi, fraseologi och metaforik. Semantisk och lexikologisk forskning med kontrastiv vinkling är ett område som är under snabb utveckling. En intressant aspekt därvid är att svenskan och nederländskan är nära besläktade språk, som trots detta sällan konfronterats med varandra och föga utforskats i kontrastiv belysning.